

TIJORAT BANKLARIDA KAPITAL RENTABELLIGINI OSHIRISHNING ZAMONAVIY MOLİYAVIY MEXANIZMLARI

Sa'dullayeva Mohinur Aziz qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti tayanch doktoranti

Keywords: commercial banks, return on equity, economic capital, RAROC, EVA, risk-adjusted pricing.

Abstract. This thesis examines modern financial mechanisms for improving commercial banks' return on equity through risk-adjusted pricing, economic capital allocation, RAROC and economic value added. It distinguishes accounting profitability from value creation after risk and capital costs. Selected financial figures of the Business Development Bank of Uzbekistan illustrate why capital growth does not necessarily imply sustainable profitability. A practical framework for linking product pricing, capital allocation and performance monitoring is proposed.

Annotatsiya. Tezisdagi tijorat banklarining kapital rentabelligini oshirishda riskka asoslangan narxlash, iqtisodiy kapital, RAROC va EVA ko'rsatkichlarining ahamiyati tahlil qilinadi. Bankning moliyaviy natijalari misolida kapital miqdori va rentabellik o'rtasidagi tafovut ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: tijorat banki, kapital rentabelligi, ROE, ROA, RAROC, EVA, riskka asoslangan narxlash.

Kirish va tadqiqot yondashuvi. Bank kapitali samaradorligi faqat sof foyda miqdori yoki kapitalning o'sish sur'ati bilan o'lchanmaydi. Bank faoliyatining iqtisodiy natijasi kapitalga qo'yilgan talab, moliyalashtirish qiymati, kredit portfeli sifati va risklar uchun ajratiladigan resurslar bilan birga baholanishi kerak. Shu sababli tijorat banklarida rentabellikni oshirish masalasi kapital tarkibini boshqarish hamda riskdan keyingi daromadni ko'paytirish vazifasi sifatida ko'riladi.

Tadqiqotning maqsadi tijorat banklari kapitali rentabelligini oshirishga xizmat qiladigan moliyaviy mexanizmlarni tizimlashtirish va ularni boshqaruv qarorlariga tatbiq etish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdir. Bunda qiyosiy tahlil, ko'rsatkichlarni mantiqiy guruhlash, ssenariy asosida baholash va bank moliyaviy natijalarini sharhlash usullaridan foydalanildi.

An'anaviy ROE ko'rsatkichi aksiyadorlar kapitaliga nisbatan foydani aks ettiradi. Biroq ROEning o'sishi ba'zan moliyaviy leverajning ortishi yoki risk darajasining yuqorilashi hisobiga yuz beradi. Shuning uchun yuqori ROE avtomatik ravishda barqaror va sifatli foyda yaratilganini anglatmaydi.

Mazkur tezisda kapital samaradorligini oshirishning uchta yo'nalishi ajratiladi: kapitaldan foydalanish narxini hisobga olish, aktivlar bo'yicha riskdan keyingi rentabellikni nazorat qilish va foyda barqarorligini ta'minlaydigan xarajat intizomini shakllantirish. Ushbu yo'nalishlar alohida emas, yagona qaror qabul qilish zanjirida ishlashi lozim.

Kapital rentabelligi ko'rsatkichlarining iqtisodiy mazmuni. ROE sof foydaning o'rtacha xususiy kapitalga nisbatidir. ROA sof foydaning o'rtacha jami aktivlarga nisbatini ifodalaydi. Ikki ko'rsatkich o'rtasidagi tafovut bankning moliyalashtirish tuzilmasi bilan bog'liq. Kapital hajmi oshgan taqdirda ham, aktivlar daromadliligi va xarajatlar nazorati yomonlashsa, aksiyadorlar uchun qaytim pasayishi mumkin.

RAROC (riskka moslashtirilgan kapital rentabelligi) faoliyatdan olinadigan riskka moslashtirilgan natijani iqtisodiy kapital bilan solishtiradi. Ko'rsatkich bank bo'linmalari yoki kredit mahsulotlarini bir xil mezonda baholashga yordam beradi. Hisoblashda kutilayotgan yo'qotishlar va iqtisodiy kapitalni aniqlash metodikasi bank ichida bir xil qo'llanishi shart.

EVA (iqtisodiy qo'shilgan qiymat) moliyaviy natijadan jalb etilgan kapital qiymatini chegirish g'oyasiga asoslanadi. Uning ijobiy qiymati bankning kapital uchun talab etilgan qaytimdan ortiq qiymat yaratayotganini

bildiradi. EVA va RAROCni ROE bilan birgalikda qo'llash qisqa muddatli foyda ortidan ortiqcha risk olish ehtimolini kamaytiradi.

Boshqaruv uchun ko'rsatkichlarning vazifalari farqlanadi: ROE aksiyadorlar qaytimini, ROA aktivlardan foydalanishni, RAROC riskka moslashtirilgan foydalilikni, EVA esa kapital qiymatidan yuqori iqtisodiy natijani ifodalaydi. Ularni yagona reytingga mexanik qo'shishdan oldin hisoblash davri, kapital bazasi va normalizatsiya tamoyillari aniqlanishi kerak.

1-jadval. Kapital samaradorligi ko'rsatkichlarining vazifalari

Ko'rsatkich	Baholash obyekti	Boshqaruvdagi qo'llanishi
ROE	Xususiy kapital qaytimi	Aksiyadorlar daromadliligi
ROA	Aktivlar qaytimi	Aktivlar sifati va foyda
RAROC	Riskdan keyingi foyda	Segmentlar va kredit narxlash
EVA	Kapital qiymatidan ortiq natija	Qiymat yaratish nazorati

Muallif tomonidan tuzilgan

Kapital rentabelligini oshirish vositalari. Birinchi vosita — riskka asoslangan narxlash. Kredit foiz stavkasi faqat resurs qiymati va operatsion xarajatlarni emas, kutilayotgan kredit yo'qotishlarini ham qoplashi zarur. Bunda qarz oluvchi segmenti, garov sifati, muddat va qarzning ehtimoliy yo'qotilishi hisobga olinadi. Bunday narxlash yaxshi mijozlarga raqobatbardosh shartlarni saqlagan holda yuqori riskli segmentlar bo'yicha noto'g'ri subsidiyalashni cheklaydi.

Ikkinchi vosita — kapitalni biznes yo'nalishlari o'rtasida qayta taqsimlash. Bir xil miqdordagi regulyativ kapitalni talab qiladigan ikki mahsulotning riskdan keyingi foydasi turlicha bo'lishi mumkin. Bank portfelini

kengaytirishda kredit hajmi emas, kapital birligiga to'g'ri keladigan barqaror foyda ustuvor mezon bo'lishi lozim.

Uchinchi vosita — xarajatlarni faoliyat natijasi bilan bog'lash. Filial, mahsulot va mijoz segmentlari kesimida xizmat ko'rsatish tannarxini hisoblash foyda keltirmaydigan jarayonlarni aniqlaydi. Raqamlashtirish xarajatni qisqartirishi mumkin, ammo texnologiya investitsiyasining o'zi ham iqtisodiy samaradorlik tahlilidan o'tkazilishi zarur.

To'rtinchi vosita — dividend va foydani qayta investitsiyalash siyosatini kapital rejalari bilan uyg'unlashtirish. Yuqori dividend qisqa muddatda aksiyadorlarni qoniqtirishi mumkin, biroq bankning kelgusi o'sish imkoniyatini cheklaydi. Shu bois dividend qarori stress-testdan keyingi kapital yetarliligi va prognoz rentabellik bilan tekshirilishi kerak.

Bank ma'lumotlari asosida amaliy tahlil. ATB "Biznesni rivojlantirish banki"ning dissertatsiyada keltirilgan hisobot ma'lumotlari kapital miqdori bilan foyda dinamikasi har doim bir yo'nalishda harakatlanmasligini ko'rsatadi. 2023–2025-yillarda bankning kapitali sezilarli oshgan, biroq 2024-yilda sof zarar qayd etilgan. 2025-yilda esa moliyaviy natija ijobiy tomonga o'zgargan.

Jadvaldagi ko'rsatkichlar mln so'mda berilgan. 2024-yilda jami kapital 2 742 675 mln so'm bo'lgan paytda sof zarar 1 359 530 mln so'mni tashkil etgan. 2025-yilda kapital 3 781 001 mln so'mga, sof foyda esa 530 075 mln so'mga yetgan. Bu o'zgarish rentabellikni tiklash uchun kapitalni ko'paytirishning o'zi yetarli emasligini ko'rsatadi.

Mazkur ma'lumotlar sabab-oqibat munosabatini to'liq isbotlamaydi: rentabellikdagi o'zgarishga kredit yo'qotishlari, foiz marjasi, xarajatlar, qayta baholash va boshqa omillar ta'sir etishi mumkin. Shuning uchun amaliy boshqaruvda foyda dinamikasini har bir tarkibiy omilga ajratib tahlil qilish tavsiya etiladi.

2-jadval. “Biznesni rivojlantirish banki” asosiy moliyaviy ko‘rsatkichlari

Yil	Jami aktivlar	Jami kapital	Sof foyda / zarar
2023	26 679 865	1 468 805	–470 680
2024	31 596 735	2 742 675	–1 359 530
2025	38 232 745	3 781 001	530 075

Muallif tomonidan tuzilgan.

Takliflar, xulosa va foydalanilgan manbalar. Tijorat banklari uchun to‘rt bosqichli boshqaruv mexanizmi taklif qilinadi. Avval kapital qiymati va risk appetiti belgilanadi; keyin mahsulot va segmentlar bo‘yicha RAROC hamda EVA hisoblanadi; uchinchi bosqichda kapital resurslari riskdan keyingi yuqori qiymat yaratadigan yo‘nalishlarga ajratiladi; nihoyat, choraklik monitoring orqali reja va amaldagi natija taqqoslanadi.

Ko‘rsatkichlarni joriy etishda axborot sifati alohida ahamiyatga ega. Kredit yo‘qotishlari bo‘yicha baholashlar, segmentlarga taqsimlangan xarajatlar va kapitalga yuklama bir xil davrga keltirilmasa, reyting noto‘g‘ri boshqaruv qarorlariga sabab bo‘lishi mumkin. Shu bois metodik reglament, ichki audit tekshiruvi va ssenariy sezgirliги tahlili nazarda tutilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, kapital rentabelligini oshirishning barqaror yo‘li risklarni e‘tibordan chetda qoldirib yuqori ROEga intilish emas, balki kapital qiymatini qoplaydigan, xavfga mos va takrorlanuvchi foyda yaratishdir. ROE, ROA, RAROC va EVAning birgalikdagi qo‘llanilishi bank strategiyasini qisqa muddatli moliyaviy natijadan uzoq muddatli qiymat yaratishga yo‘naltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems. 2011 (2017-yilgi qayta ko‘rib chiqishlar bilan).
2. IFRS Foundation. IFRS 9 Financial Instruments.

3. ATB “Biznesni rivojlantirish banki”ning 2017–2025-yillar moliyaviy ko‘rsatkichlari (dissertatsiyada keltirilgan ma’lumotlar).
4. Sa’dullayeva M.A. “Tijorat banklari kapitali samaradorligini oshirish yo‘llari”, PhD dissertatsiyasi, Toshkent, 2026.